

TURKISTON O'LKASIDA SUVDAN OQILONA FOYDALANISHNING MA'NAVIY ASOSLARI

Boytemirova Zarina Dadajonova
Falsafa fanlari nomzodi dotsent

Annotatsiya: Turkiston o'lkasining tarixiy tajribasida suv resurslaridan oqilona va tejamkor foydalanishning ma'naviy-axloqiy va madaniy asoslari tadqiq etiladi. Mintaqaning qurg'oqchil iqlimi sharoitida suv nafaqat hayot manbai, balki muqaddas ne'mat, poklik va baraka ramzi sifatida talqin etilgan. Maqolada islom huquqi (shariat), an'anaviy urf-odatlar, "Mirob" institutining ijtimoiy mavqeyi hamda xalq maqollari va pand-nasihatlarining ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, ajdodlarimizning suvga bo'lgan hurmat va mas'uliyat tuyg'usi bugungi kundagi global ekologik va gidrologik inqirozlarni bartaraf etishda muhim ma'naviy namuna bo'lib xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, suv resurslari, ma'naviy asoslar, ekologik madaniyat, Mirob, shariat, urf-odat, tejamkorlik.

Аннотация: В данной статье исследуются духовно-нравственные и культурные основы рационального и бережного использования водных ресурсов в историческом опыте Туркестанского края. В условиях засушливого климата региона вода интерпретировалась не только как источник жизни, но и как священное благо, символ чистоты и благословения. В статье анализируется роль исламского права (шариата), традиционных обычаев, социального статуса института «Мираба», а также народных пословиц и наставлений в формировании экологической культуры. Обосновывается, что чувство уважения и ответственности наших предков по отношению к воде может служить важным духовным примером в преодолении современных глобальных экологических и гидрологических кризисов.

Ключевые слова: Туркестан, водные ресурсы, духовные основы, экологическая культура, Мираб, шариат, обычаи, бережливость.

Abstract: This article explores the spiritual, moral, and cultural foundations of the rational and sustainable use of water resources within the historical context of the Turkestan region. Given the arid climate of the area, water was interpreted not merely as a source of life, but as a sacred blessing and a symbol of purity. The paper analyzes the role of Islamic law (Sharia), traditional customs, the social status of the "Mirab" (water manager) institution, and folk proverbs in shaping ecological culture. Furthermore, the study argues that our ancestors' sense of reverence and responsibility toward water can serve as a vital spiritual framework for addressing contemporary global ecological and hydrological crises.

Keywords: Turkestan, water resources, spiritual foundations, ecological culture, Mirab, Sharia, customs, sustainability.

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. XXI asrda global iqlim o'zgarishi, aholi sonining keskin o'sishi va sanoatlashuv jarayonlari butun dunyoda, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasida suv taqchilligi muammosini eng og'ir ekologik inqirozlardan biriga aylantirdi. Bugungi kunda suv resurslarini boshqarish faqat texnik, iqtisodiy yoki muhandislik yechimlariga tayanib qolayotgani, muammoning tub mohiyati — inson omili va uning tabiatga bo'lgan munosabati e'tibordan chetda qolayotganini ko'rsatmoqda. Ekologik inqiroz, avvalambor, inson ma'naviyati va qadriyatlari inqirozidir¹. Shu bois, bugungi ekologik madaniyatni shakllantirishda xalqimizning tarixiy tajribasi, xususan, Turkiston o'lkasida asrlar davomida shakllangan suvdan oqilona foydalanishning ma'naviy-axloqiy asoslarini tadqiq etish nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Muammoning qo'yilishi. Tarixan Turkiston — qurg'oqchil (arid) iqlim zonasi bo'lib, bu yerda hayot va farovonlik bevosita sun'iy sug'orish tizimiga bog'liq bo'lgan. Bunday og'ir tabiiy sharoitda o'lka aholisi suvni shunchaki moddiy resurs yoki iqtisodiy foyda manbai deb bilmagan. Aksincha, suv — muqaddas ne'mat, hayot, poklik va baraka ramzi sifatida qadrlangan. Biroq, sovet mustabid tuzumi davrida o'lkada olib borilgan agressiv agrar siyosat va tabiatni bo'ysundirishga qaratilgan harakatlar asriy an'analarni uzib qo'ydi. Natijada suvga bo'lgan hurmat hissi yo'qolib, unga nisbatan iste'molchilik munosabati shakllandi va bu yakunda Orol dengizining qurishi kabi global fojialarga olib keldi. Bugungi kunda ma'naviy qadriyatlarni tiklamasdan turib, suv inqirozini faqat texnologik yo'l bilan hal qilib bo'lmasligi ilmiy hamjamiyat tomonidan tan olinmoqda.

Mavzuning o'rganilish darajasi va tadqiqot metodologiyasi. Turkiston o'lkasida suv xo'jaligi va sug'orish tizimi tarixi sharqshunoslar va tarixchi olimlar (masalan, V.V. Bartold, Ya.G'ulomov va boshqalar) tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, suvdan foydalanishning ma'naviy, huquqiy va axloqiy jihatlari, islom huquqi (shariat) normalari hamda urf-odatlarining sintezi yaxlit falsafiy va madaniy nuqtai nazardan yetarlicha yoritilmagan. Ushbu maqolada tarixiy-qiyosiy, mantiqiy va madaniyatshunoslik metodlaridan foydalanilgan holda, tarixiy manbalar, xalq og'zaki ijodi namunalari va huquqiy hujjatlar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi. Ushbu maqolaning maqsadi — Turkiston o'lkasida suvdan oqilona va tejamkor foydalanishni ta'minlagan ma'naviy-axloqiy omillar, islom dini qoidalari, an'anaviy urf-odatlar hamda "Mirob" institutining ijtimoiy-tarbiyaviy rolini ochib berish hamda ushbu tarixiy tajribadan zamonaviy ekologik inqirozlarni bartaraf etish va yoshlar qalbida ekologik madaniyatni yuksaltirishda ma'naviy namuna sifatida foydalanish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Maqolangizning metodologik asosini mustahkamlash uchun "Materiallar va usullar" (Materials and Methods) qismini ilmiy standartlarga mos ravishda tayyorlab berdim. Ijtimoiy-gumanitar sohalaridagi ilmiy maqolalarda ushbu bo'lim ko'pincha tadqiqot manbalari (materiallar) va tahlil vositalari (usullar) kombinatsiyasidan iborat bo'ladi:

Materiallar va usullar

¹ Ergashev Q. Ekologik falsafa va milliy qadriyatlar uyg'unligi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2015. — B. 78.

Tadqiqot materiallari. Mazkur tadqiqotning manbaaviy asosini va empirik materiallarini o'rganish obyekti xususiyatidan kelib chiqqan holda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Tarixiy va huquqiy manbalar: Turkiston o'lkasida suv munosabatlarini tartibga solgan islom huquqi (shariat) manbalari, vaqf hujjatlari hamda O'rta asrlardan to XIX asr oxiriga qadar amal qilgan adat (urf-odat) huquqi normalari.

Etnografik va madaniy ma'lumotlar: O'lka aholisining suv resurslariga bo'lgan munosabatini, mifologik va diniy tasavvurlarini o'z ichiga olgan xalq og'zaki ijodi namunalari (maqollar, matallar, rivoyat va afsonalar) hamda hududdagi suv taqsimoti ("Miroblik") an'analari to'g'risidagi arxiv ma'lumotlari.

Ilmiy adabiyotlar: Markaziy Osiyoda sug'orish madaniyati, tarixiy gidrotizimlar va ekologik falsafa muammolariga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy olimlarning (jumladan, sharqshunoslik, falsafa, axloqshunoslik va ijtimoiy ekologiya sohasidagi) ilmiy tadqiqot ishlari, monografiyalari hamda davriy nashrlar materiallari.

Tadqiqot usullari. Maqolada qo'yilgan maqsad va vazifalarni hal etish, Turkiston o'lkasidagi suv madaniyatining ma'naviy asoslarini tizimli yoritish uchun quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi:

Tarixiy-retrospektiv usul: Ushbu usul yordamida Turkiston o'lkasida suvdan foydalanish madaniyatining shakllanishi, uzoq o'tmishdan sovet ittifoqi davriga qadar bo'lgan evolyutsion jarayonlari va tarixiy bosqichlari tahlil qilindi. Bu an'anaviy qadriyatlarning deformatsiyaga uchrash sabablarini aniqlash imkonini berdi.

Tizimli va tarkibiy-funksional yondashuv: Suv xo'jaligini boshqarish, madaniy an'analari, diniy ahkomlar va ijtimoiy institutlar (masalan, Mirob instituti, jamoaviy hashar tizimi) o'zaro bog'liq bo'lgan yaxlit bir ma'naviy-ijtimoiy tizim sifatida o'rganildi va ularning jamiyatda ekologik muvozanatni saqlashdagi funksiyalari belgilandi.

Germenevtik va matnshunoslik tahlili: Tarixiy matnlar, shariat qoidalari (hadis va fiqh normalari), shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalaridagi yashirin ma'no-mazmunlar, ramzlar va ma'naviy nasihatlar bugungi "ekologik madaniyat" tushunchasi prizmasi orqali qayta talqin qilindi.

Qiyosiy-mantiqiy tahlil: Ajdodlarimizning an'anaviy ekologik-ma'naviy qarashlari bilan bugungi kunda texnogen jamiyatda yuzaga kelgan iste'molchilik munosabatlari qiyoslandi, muammoning mantiqiy yechimi sifatida tarixiy tajribaning zamonaviy ahamiyati asoslandi.

Ushbu metodologik apparat tadqiqotning xolisligini, manbalarning ishonchliligini hamda uning ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqur asoslanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Turkiston o'lkasida suvdan oqilona foydalanishning ma'naviy, huquqiy va ijtimoiy asoslarini tadqiq etish natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi: Suv — ma'naviy-axloqiy qadriyat obyekti. Mintaqaning qurg'oqchil iqlimi sharoitida suv shunchaki moddiy resurs emas, balki hayot manbai, muqaddas ne'mat va ilohiy baraka ramzi sifatida talqin etilgan. Ajdodlarimizning ongi va turmush tarzida suvni e'zozlash, uni ifloslantirmaslik va har bir tomchisini tejash chuqur falsafiy-axloqiy poydevorga ega bo'lgan. Shariat va urf-odatlar sintezi. Turkistonda suv munosabatlari islom huquqi (shariat) qoidalari va asriy an'analari (adat) asosida mukammal tartibga solingan.

Hadislar va fiqh normalarida suvni isrof qilish ulkan gunoh sifatida qoralangani, o'lkaholisida huquqiy va ma'naviy javobgarlik hissini uyg'unlikda shakllantirgan. Mirob va jamoaviy institutlarning o'rni. "Miroblik" instituti va hashar an'analari jamiyatda ijtimoiy adolat va o'zaro hamjihatlikni ta'minlovchi asosiy mexanizm vazifasini bajargan. Suv taqsimotidagi adolat mezonlari jamoaning jipslashuviga va tabiat bilan uyg'un yashash madaniyatini yuksaltirishga xizmat qilgan. Tarixiy tajribaning zamonaviy ahamiyati. Sovet davridagi tabiatni bo'ysundirishga qaratilgan agressiv agrar siyosat xalqimizning asriy ekologik qadriyatlarini uzib qo'ydi va bugungi gidrologik inqirozlarga (jumladan, Orol fojiasiga) zamin yaratdi. Bugungi suv taqchilligi sharoitida muammoni faqatgina muhandislik yoki iqtisodiy choralalar bilan hal etib bo'lmaydi.

Amaliy tavsiyalar:

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, bugungi kunda suv inqirozini yumshatish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish tavsiya etiladi: Ta'lim va tarbiyada: Uzluksiz ta'lim tizimida (bog'chadan tortib oliy ta'limgacha) yoshlar ongiga ekologik madaniyatni singdirishda ajdodlarimizning suvga bo'lgan munosabati, xalq maqollari va pand-nasihatlaridan o'quv dasturlarida keng foydalanish; OAV va ijtimoiy makonda: Jamiyatda suvga nisbatan iste'molchilik kayfiyatini yo'qotish, suv isrofini ijtimoiy illat sifatida qoralovchi ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarini (ijtimoiy roliklar, media-loyihalar) kuchaytirish; Ekologik diplomatiyada: Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixi va mushtarak suv madaniyatiga tayanib, transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda mintaqaviy hamjihatlik va "suv — umumiy baraka" tamoyilini qayta tiklash. Turkiston o'lkasining suvdan foydalanish borasidagi boy ma'naviy merosi bugungi ekologik inqirozlarni bartaraf etish va kelajak avlodda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda muhim strategik manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. (Ekologik xavfsizlik va suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'limlari).
2. Bartold V.V. K istorii orosheniya Turkestana. – Sankt-Peterburg, 1914. // Bartold V.V. Sochineniya. Tom III. – Moskva: Nauka, 1965. (Turkiston tarixi va suv tizimlari bo'yicha eng asosiy klassik manba).
3. Gulyamov Ya.G. Istoriya orosheniya Xorezma s drevneyshix vremen do nashix dney. – Tashkent: Izd-vo AN UzSSR, 1957. (O'zbekistonda sug'orish madaniyati tarixini ochib beruvchi fundamental asar).
4. Al-Buxoriy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil. Sahihul Buxoriy: Al-Jome' as-sahih (Ishonchli to'plam). 4 jildlik. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. ("Kitob al-shurb" — Suv ichish va sug'orish kitobi bo'limidagi hadislar).
5. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi (XIX asr oxiri — XX asr boshlari). – Toshkent: Sharq, 2010.
6. Muhammedov N. Islomda suvga oid huquqiy munosabatlar va ekologik madaniyat // Imom Buxoriy saboqlari jurnali. – Toshkent, 2019. – № 3. – B. 45–48.

7. Nazarov S. Turkiston o'lkasida an'anaviy suv boshqaruvi: Miroblik instituti va uning ijtimoiy funksiyalari // O'zbekiston tarixi jurnali. – Toshkent, 2021. – № 2. – B. 32–40.
8. Ergashev Q. Ekologik falsafa va milliy qadriyatlar uyg'unligi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015. (Tabiat va inson munosabatlarining ma'naviy jihatlari).
9. Kamilov M. Etnograficheskie aspekti vodopolzovaniya u narodov Sredney Azii // Sovetskaya etnografiya. – Moskva, 1988. – № 4. – S. 54–62.
10. Bacon, E. E. Central Asians Under Russian Rule: A Study in Culture Change. – New York: Cornell University Press, 1966. (XIX–XX asrlarda Turkistondagi madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar).
11. O'zbek xalq maqollari. Ikki jildlik. – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2012. (Suv, tabiat va tejamkorlikka oid bo'limlar).
12. Ziyomutdinova M. "Mirob" so'zining leksik-semantik va ijtimoiy tabiati // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2017. – № 5.